

PAUL SWEETMAN

Σημαδεμένα σώματα, ανθιστάμενες ταυτότητες; Τατουάζ, πίρσινγκ και η αμφισημία της αντίστασης

Εισαγωγή

Τα τελευταία είκοσι με τριάντα χρόνια υπήρξαμε μάρτυρες μιας σημαντικής αναζωπύρωσης στη δημοτικότητα του τατουάζ και του μπόντι *πίρσινγκ* στις χώρες της Δύσης – το τατουάζ, για παράδειγμα, περνάει μια περίοδο που ορισμένοι την ονομάζουν αναγέννηση (Tucker, 1981· Rubin, 1988· Sanders, 1989· Curry, 1993). Ο όρος αυτός δεν αναφέρεται μόνο στην ανάπτυξη νέων σχεδίων και τεχνικών, αλλά και στην αυξανόμενη δημοτικότητα του τατουάζ σε μια όλο και πιο ποικιλόμορφη πελατεία. Παρόλο που ίσως τέτοια άτομα εξακολουθούν να αποτελούν μεγάλο ποσοστό της πελατείας πολλών επαγγελματιών δερματοστυκτών, η στερεοτυπική εικόνα του νέου άνδρα από την εργατική τάξη που επιλέγει να κάνει τατουάζ γίνεται όλο και περισσότερο παρωχημένη, καθώς ολοένα και περισσότεροι άνδρες και γυναίκες, από διάφορες ηλικιακές ομάδες και κοινωνικο-οικονομικές προελεύσεις, επιλέγουν να περάσουν την πόρτα του στούντιο τατουάζ (Rubin, 1988· Sanders, 1989· Curry, 1993· Blanchard, 1994· DeMello, 1995).

Η διάνοιξη οπών στο σώμα (*μπόντι πίρσινγκ*) επίσης γίνεται διαρκώς και πιο δημοφιλής κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, πάλι ανάμεσα σε μια όλο και πιο ποικιλόμορφη πελατεία. Και στις δύο περιπτώσεις, οι τάσεις αυτές έχουν επιταχυνθεί από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά, καθώς όλο και περισσότερα άτομα με τατουάζ και *πίρσινγκ* επιλέγουν να κάνουν σε πολύ εκτεταμένο βαθμό είτε τη μία είτε και τις δύο μορφές σωματικής τροποποίησης. Τέτοιοι «σκληροπυρηνικοί» τροποποιητές του σώματός τους – κάποιοι από τους οποίους αποκαλούνται με τον όρο *μοντέρνοι πρωτόγονοι* (Vale και Juno, 1989· Myers, 1992· Curry, 1993· Dery, 1996· Eubanks, 1996· Klesse, 1997· Pitts, 1998)– έχουν κάνει πολλά για να εκλαϊκεύσουν τα νέα στιλ τατουάζ και *πίρσινγκ* που

έχουν αναδυθεί τα τελευταία χρόνια. Όσον αφορά το τατουάζ, αυτά τα καινούργια στίλ περιλαμβάνουν μοτίβα κελτικά και μοτίβα των αυτόχθονων Αμερικανών καθώς και μια ποικιλία άλλων «νεοφυλετικών» [«neo-tribal»] σχεδίων που βασίζονται, λίγο-πολύ, άμεσα στις παραδόσεις δερματοστιξίας των ιθαγενών της Πολυνησίας ή άλλων περιοχών (Sanders, 1989· Curry, 1993· Dery, 1996). Επιπλέον, τα τελευταία πέντε-δέκα χρόνια το τατουάζ και το πέρσιγκ έχουν ενσωματωθεί εν μέρει και στον κόσμο της μόδας (Curry, 1993· Craik, 1994· Steele, 1996· Bellos, 1996). Πολλές διασημότητες πια επιδεικνύουν τα τατουάζ και τα πέρσιγκ, η σχετική εικονοποιία έχει κάνει εντυπωσιακή εμφάνιση στη δουλειά σχεδιαστών όπως ο Ζαν-Πολ Γκοτιέ και οι διαφημίσεις στα περιοδικά μόδας περιλαμβάνουν συχνά φωτογραφίες μοντέλων με τατουάζ ή πέρσιγκ. Παρ' όλη αυτή την έκθεση, τα σχόλια στον τύπο και αλλού υποδηλώνουν ότι αυτές οι πρακτικές διατηρούν τις, ευρέως ισχύουσες, παρεκκλίνουσες συνδηλώσεις τους.¹

Η αύξηση της δημοτικότητας του τατουάζ και του πέρσιγκ και η υιοθέτησή τους από μια όλο και πιο πολυποίκιλη πελατεία κινείται παράλληλα με το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον του ακαδημαϊκού κόσμου, και συγκεκριμένα των κοινωνικών και πολιτισμικών θεωρητικών, για το σώμα. Στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας, για παράδειγμα, συγγραφείς όπως ο Anthony Giddens (1991) και ο Chris Shilling (1993) έχουν υποστηρίξει ότι η σημερινή δημοτικότητα πρακτικών όπως η δίαιτα, η διατήρηση σε καλή φυσική κατάσταση και η αεροβική γυμναστική αντανακλούν την αυξανόμενη τάση το σώμα να αντιμετωπίζεται ως «σχεδίασμα» (Shilling, 1993) μέσω του οποίου κατασκευάζεται αλλά και συντηρείται μια αίσθηση ταυτότητας του εαυτού. Ενώ στις παραδοσιακές και τις προνεωτερικές κοινωνίες η ταυτότητα ήταν σχετικά σταθερή, και το μέγεθος, το σχήμα και η εμφάνιση του σώματος γίνονταν αποδεκτά λίγο-πολύ ως δεδομένα, κατά την ύστερη, την προχωρημένη ή τη μετα-νεωτερικότητα η ταυτότητα γίνεται όλο και πιο ρευστή και το σώμα επιστρατεύεται σαν ένα πλαστικό εφόδιο πάνω στο οποίο προβάλλεται μια αναστοχαστική αίσθηση του εαυτού, σε μια προσπάθεια να προσδοθεί στερεότητα στην αφήγηση που με τον τρόπο αυτό προκύπτει από τη φαντασία του ατόμου. Γινόμαστε, με άλλα λόγια, όλο και περισσότερο υπεύθυνοι για το σχεδιασμό του σώματος και του εαυτού μας (Giddens, 1991: 102).²

Υπ' αυτή την οπτική, η ανάδυση των πρακτικών δίαιτας, διατήρησης σε καλή φυσική κατάσταση και άλλων, προσανατολισμένων στο σώμα, πρακτικών ή δραστηριοτήτων αποτελεί εκδήλωση της αυξανόμενης τάσης να αντιμετωπίζεται το σώμα ως καταστατικό ή εκφραστικό στοιχείο του αναστοχαστικά κατασκευασμένου εαυτού, και θα μπορούσε αντίστοιχα να υποστηριχθεί κανείς ότι η αυξα-

νόμηση δημοτικότητα της «μη συμβατικής σωματικής τροποποίησης» (Myers, 1992) αντικατοπτρίζει αυτή την τάση.³ Ενώ ορισμένοι συγγραφείς έχουν τονίσει πρόσφατα την όλο και στενότερη σχέση ανάμεσα στο σώμα και την ταυτότητα, άλλοι έχουν επικεντρωθεί περισσότερο στην κατάσταση του σώματος ως ενός, αν όχι του, πρωταρχικού τύπου πειθαρχικών σχέσεων εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία και ταυτόχρονα στη δυναμική για σωματοποιημένες στρατηγικές αντίστασης (Bordo, 1992: 167).

Αντλώντας από τον Μισέλ Φουκό και άλλους, πολυάριθμοι σύγχρονοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι είναι η άσκηση εξουσίας πάνω στο σώμα και μέσω του σώματος, καθώς και τα αποτελέσματά της στον τρόπο που το σώμα χρησιμοποιείται, βιώνεται και επιδεικνύεται, εκείνα που οδηγούν στη δημιουργία του κανονικοποιημένου ή πειθαρχημένου «σώματος-υποκειμένου» (Bartky, 1988: 71). Ο εξαναγκασμός είναι λιγότερο σημαντικός, από αυτή την άποψη, απ' ό,τι οι διάφορες μορφές ρύθμισης του εαυτού ή «εθελούσιας» εγγραφής μέσω των οποίων «τα σώματα γίνονται πειθήνια μπροστά στις κυρίαρχες απαιτήσεις της εξουσίας» (Grosz, 1994: 142).

Κάτι τέτοιο έχει σαφώς ιδιαίτερα μεγάλη σημασία από μια φεμινιστική προοπτική. Η Sandra Bartky, για παράδειγμα, σημειώνει ότι πρακτικές όπως το *σερόμπικ* και το *μακιγιαζ* «αποτελούν μέρος της διαδικασίας μέσω της οποίας κατασκευάζεται το ιδεώδες σώμα της θηλυκότητας – ως εκ τούτου και το γυναικείο σώμα-υποκείμενο», και ότι τέτοιες «εθελούσιες» συμπεριφορές «παράγουν ένα "ασκημένο και υποταγμένο" σώμα [...] ένα σώμα στο οποίο έχει εγγραφεί ένα κατώτερο στάτους» (Bartky, 1988: 71· η έμφαση έχει προστεθεί). Σημειώνει επίσης ότι «η κανονιστική θηλυκότητα επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στο σώμα της γυναίκας – όχι στα καθήκοντα και στις υποχρεώσεις του [...] αλλά στη σεξουαλικότητά του, και ακριβέστερα στην υποτιθέμενη ετεροφυλοφιλία του και στην εμφάνισή του» (1988: 81). Για την Bartky, πρακτικές όπως τα «βάρη» για την ενίσχυση των μυών μπορούν να θεωρηθούν παράδειγμα του «πειραματισμού με νέα "στιλ σώματος"» (1988: 83) που είναι απαραίτητος για την αντίσταση στα «συμβατικά πρότυπα επίδειξης του γυναικείου σώματος» (1988: 78).⁴

Αντί να επαναλάβει τα θεωρητικά επιχειρήματα που αναφέρονται στα παραπάνω κείμενα, το άρθρο αυτό θα διερευνήσει αν θα μπορούσε κανείς να δει το τατουάζ ή το *πίρσιγκ* και ως κάτι ανθιστάμενο ή ανατρεπτικό: αν θα μπορούσαμε να πούμε ότι, όπως οι γυναίκες μπόντι μπίλντερ της Bartky, έτσι και τα άτομα που επιλέγουν να κάνουν τατουάζ ή *πίρσιγκ* αντιστέκονται στις κανονικοποιημένες μορφές εμφάνισης και υποκειμενικότητας μέσω της δημιουργικής «επα-

νεγγραφής» του σώματος. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορούσε να πει κανείς πως τέτοιες δραστηριότητες διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από άλλες μορφές του σύγχρονου «σωματικού σχεδιασματος» (Shilling, 1993) –δίαιτα, διατήρηση σε καλή φυσική κατάσταση κ.ο.κ.– οι οποίες, παρόλο που γίνονται όλο και περισσότερο δημοφιλείς, έχουν σαφώς πρόθεση, ως επί το πλείστον, να μετακινήσουν όσους εμπλέκονται σε αυτές πιο κοντά προς –και όχι να τους απομακρύνουν από– το ηγεμονικό δυτικό ιδεώδες, τουλάχιστον στο βαθμό που αυτό συλλαμβάνεται ως το νεανικό, λυγρό και *ασημάδευτο* σώμα που βρίσκεται στην καρδιά του δυτικού (καταναλωτικού) πολιτισμού (Lloyd, 1996· Bartky, 1988).

Στηριζόμενο εν μέρει σε ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μια ποικιλία ανδρών και γυναικών που έχουν τροποποιήσει το σώμα τους,⁵ το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται κυρίως στο τατουάζ και το πίρσιγκ ως μέσο μετατροπής της εμφάνισης του ατόμου. Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι διερευνώντας τη δύναμη ανθιστάμενη ή ανατρεπτική φύση τέτοιων πρακτικών, θα μπορούσαν να εξεταστούν και αρκετά άλλα πεδία. Σε αυτά περιλαμβάνονται η φύση της ανταλλαγής ανάμεσα σε αυτόν που υλοποιεί και εκείνον που δέχεται το τατουάζ, σε αυτόν που υλοποιεί και εκείνον που δέχεται το πίρσιγκ –σχέση η οποία αναγκαστικά περιλαμβάνει πόνο, αίμα και διείσδυση στο δέρμα, σε ένα μη ιατρικοποιημένο περιβάλλον–⁶ και, εξίσου σημαντικό, τη λειτουργική πλευρά του μπόντι πίρσιγκ (Sweetman, υπό έκδοση): α). Σε αντίθεση με το τατουάζ, το πίρσιγκ δεν είναι μόνο διακοσμητικό αλλά μπορεί και να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό και τις αισθήσεις του σώματος κατά τη διάρκεια του σεξ ή, διαφορετικά, να επαναхарτογραφήσει την «ερωτογενή ευαισθησία» του σώματος (Grosz, 1994: 139) μέσω της δημιουργίας άρτι ευαισθητοποιημένων επιφανειών, χειλέων, πτυχών και στομιών. Με αυτή την έννοια, μπορούμε να πούμε ότι ορισμένα πίρσιγκ οδηγούν στη δημιουργία νέων «σωμάτων και ηδονών» (Foucault, 1981: 157) εκτός του πεδίου της κανονικοποιημένης σεξουαλικής επαφής, έτσι καθώς το έχουν διατυπώσει θεωρητικοί όπως ο Φουκό (βλ. επίσης Foucault, 1988).

Όπως έχω σημειώσει ήδη, ωστόσο στο άρθρο αυτό έχω σκοπό να επικεντρωθώ κυρίως στο τατουάζ και το πίρσιγκ ως μέσο μετατροπής της εμφάνισης του ατόμου, θέτοντας το ερώτημα αν θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι συγκεκριμένες σύγχρονες τροποποιήσεις του σώματος αντιστεκονται ή υπονομεύουν τις κανονικοποιημένες μορφές εμφάνισης έτσι καθώς έχουν υποστηρίξει συγγραφείς όπως η Bartky. Για μερικούς σχολιαστές, κάτι τέτοιο φαίνεται ότι ισχύει. Ο David Curry (1993), για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι η αυξανόμενη δημοτικότητα του τατουάζ και του πίρσιγκ μπορεί να συνδεθεί με μια ευρύτε-

ρη «επανάσταση στη διεκδίκηση της ελευθερίας του ατόμου να εξερευνησει το σώμα του και να διεκδικήσει την περιοχή που θα ανακαλυφθεί ως δική του (Curry, 1993: 76), προτείνοντας ότι, σαν τέτοια, η επιλογή του ατόμου να κάνει τατουάζ ή πέρσιγκκ μπορεί να θεωρηθεί «πολιτική πράξη και σημάδι ρήξης» (1993: 82). Η Margo DeMello, εξετάζοντας πιο συγκεκριμένα το τατουάζ στις γυναίκες, υποστηρίζει ότι η επιλογή μιας γυναίκας να κάνει τατουάζ αποτελεί «μια πολιτική αλλά και προσωπική δήλωση [...] το τατουάζ στο γυναικείο σώμα είναι μια απόπειρα να απελευθερωθεί το αντικειμενοποιημένο σώμα, εγγράφοντας κυριολεκτικά σε αυτό εναλλακτικές μορφές εξουσίας» (DeMello, 1995: 79).

Το παρακάτω κείμενο λοιπόν επιδιώκει να αναρωτηθεί για τους ισχυρισμούς του Curry (1993) και της DeMello (1995), πρώτα θέτοντας το ερώτημα αν το τατουάζ ή το πέρσιγκκ μπορούν να θεωρηθούν *per se* ανθιστάμενα ή ανατρεπτικά και κατόπιν διερευνώντας το βαθμό στον οποίο τέτοιες πρακτικές μπορεί να υποστηριχθεί ότι αντιστέκονται ή υπονομεύουν κανονιστικές μορφές εμφάνισης.

Τατουάζ και πέρσιγκκ: αντίσταση *per se*;

Ευθύς εξαρχής θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι όλες οι σύγχρονες μορφές τατουάζ και πέρσιγκκ είναι κατά κάποιον τρόπο ανατρεπτικές, ανεξάρτητα από επιπρόσθετους παράγοντες όπως το κοινωνικό φύλο του ατόμου που κάνει τατουάζ ή πέρσιγκκ. Πρώτα απ' όλα, το σώμα με τατουάζ ή πέρσιγκκ σαφώς βρίσκεται σε μια αντι-ηγεμονική αντίθεση προς το «φυσικό», μη σημαδεμένο σωματικό ιδεώδες που αποτελεί την καρδιά του δυτικού (καταναλωτικού) πολιτισμού (Featherstone, 1991· Falk, 1995: 100), ο οποίος στιγματίζει τις ρυτίδες, τις ουλές και κάθε άλλο σημάδι πάνω στο δέρμα ως ένδειξη γήρανσης, ασθένειας ή φθοράς. Μόνιμες ή «ημι-μόνιμες» (Curry, 1993) τροποποιήσεις στο σώμα εξακολουθούν να θεωρούνται από πολλούς μορφή ακρωτηριασμού μάλλον παρά διακόσμησης (Gamman και Makinen, 1994: 87) και με αυτή την έννοια, όπως έχει σημειωθεί ήδη, πρακτικές όπως το τατουάζ και το πέρσιγκκ μπορεί να πει κανείς ότι διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από δραστηριότητες «πειθάρχησης του εαυτού» όπως η δίαιτα και η διατήρηση σε καλή φυσική κατάσταση, η καθεμιά από τις οποίες αντιπροσωπεύει σαφώς μια μορφή παρακολούθησης και ρύθμισης του εαυτού που σκοπό έχει να φέρει το σώμα πιο κοντά στο νεανικό, λυγρό, αθλητικό ιδεώδες (Lloyd, 1996). Το γεγονός αυτό επιπλέον τοποθετεί το τατουάζ και

το πέρσιγκ σε καταφανή αντίθεση με την αισθητική χειρουργική, για παράδειγμα, η οποία είναι αφιερωμένη στη «διόρθωση» διακριτών ατελειών κάνοντάς τις τόσο αόρατες όσο επιτρέπουν οι χειρουργικές τεχνικές (Davis, 1995).

Η ρητή φύση των ίδιων των σημαδιών σημαίνει ότι θα μπορούσε ακόμη να πει κανείς πως το σώμα με τατουάζ ή πέρσιγκ τονίζει την εν μέρει κοινωνικά κατασκευασμένη φύση όλων των σωμάτων, υπενθυμίζοντας με αυτό τον τρόπο το γεγονός ότι όλοι μας φέρουμε τις εγγραφές του κοινωνικού φύλου, της φυλής και της τάξης, άσχετα αν κάποιος επιλέγει συνειδητά να τροποποιήσει το σώμα του ή όχι. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι τέτοιες μορφές τροποποίησης του σώματος αντιστέκονται ή υπονομεύουν το μύθο του «φυσικού» σώματος από τον οποίο εξαρτώνται μια σειρά από θεμελιώδεις διχοτομίες της δυτικής σκέψης, και ειδικά ο σεξουαλικός δυαδισμός που κατασκευάζει και φυσικοποιεί ένα αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στην ανδρική και τη γυναικεία σωματικότητα. Το σημείο αυτό όμως είναι προβληματικό, καθώς και το αντίστροφο μπορεί επίσης να ισχύει. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το τατουάζ και το πέρσιγκ, με το να σημαδεύουν ρητά το σώμα, ενισχύουν την αντίληψη ότι, όπως το έθεσαν οι Frances Mascia-Lees και Patricia Sharpe, «το μη διακοσμημένο, μη τροποποιημένο σώμα είναι μια άσπιλη [...] επιφάνεια πάνω στην οποία επενεργεί ο πολιτισμός» (Mascia-Lees και Sharpe, 1992α: 3). Αυτή είναι επίσης η γνώμη και της Virginia Eubanks (1996), η οποία υποστηρίζει ότι «[ο]ι πρακτικές του Μοντέρνου Πριμιτιβισμού –τατουάζ, πέρσιγκ, μαρκάρισμα, σκαριφησμός– μετατρέπουν σε κυριολεξία την ιδεατή αντίληψη ότι το σώμα είναι μια μη σημαδεμένη επιφάνεια πάνω στην οποία μπορεί να εγγραφεί νόημα και, ως εκ τούτου, πρέπει να συναγάγουμε ότι όλα τα σώματα είναι αρχικά μη σημαδεμένα» (Eubanks, 1996: 79).

Όπως έχω σημειώσει όμως παραπάνω, εγώ θα υποστήριζα ότι, ως μορφές εγγραφής του εαυτού, το τατουάζ και το πέρσιγκ θα μπορούσαν αντίθετα να θεωρηθούν ότι υπογραμμίζουν πως το σώμα είναι πάντοτε μια επιφάνεια ήδη σημαδεμένη. Παρ' όλα αυτά, ανακοινώσεις διάφορων σχολιαστών σχετικά με τον «Μοντέρνο Πριμιτιβισμό» όντως υποστηρίζουν τη θέση των Mascia-Lees, Sharpe και Eubanks. Για παράδειγμα, συμμετέχοντας ήδη από το 1989 στη γνωστή συλλογή κειμένων των V. Vale και Andrea Juno, ο David Levi Strauss υποστηρίζει ότι «[τ]ο μη σημαδεμένο σώμα είναι ένα ακατέργαστο, άναρθρο, βουβό σώμα. Μόνο όταν αποκτήσει τα "σημάδια του πολιτισμού" αρχίζει να επικοινωνεί και γίνεται ένα ενεργό μέρος του κοινωνικού σώματος» (Levi Strauss, 1989: 158· βλ. επίσης Myers, 1992: 299).

Ανεξάρτητα αν αυτές οι πρακτικές αμφισβητούν ή ενισχύουν την αντίληψη

του σώματος ως «άγραφου χαρτιού», ωστόσο μπορούμε επίσης να πούμε ότι το τατουάζ και το πέρσιγκκ αμφισβητούν ή υπονομεύουν ένα ευρύ φάσμα από πολιτισμικά σύνορα και διχοτομίες, τόσο με κυριολεκτική όσο και με μεταφορική έννοια. Και οι δύο πρακτικές βέβαια παραβιάζουν την ακεραιότητα του σώματος, αμφισβητώντας την αντίληψη για έναν οροθετημένο, περικλειστο εαυτό. Το τατουάζ, για παράδειγμα, έχει περιγραφεί από την Elizabeth Seaton ως πρακτική που συνεπάγεται «ορατά σύνορα βεβήλωσης, ανακατεύοντας μελάνι με δέρμα, συντρίβοντας το πλαίσιο» (Seaton, 1987: 18· βλ. επίσης Blanchard, 1994). Όπως υπογράμμισε κάποιος πληροφοριοδότης μου, είναι με αυτή την έννοια «μια αρκετά σουρεαλιστική διαδικασία»: «Ξέρεις ότι βάζεις μελάνι κάτω από το δέρμα κάποιου και ότι αυτό θα μείνει εκεί για πάντα». Έτσι, μπορεί κανείς να πει ότι η πρακτική αυτή εγείρει σοβαρά ζητήματα σχετικά με θεμελιώδεις αντιθέσεις όπως φύση/πολιτισμός, γυμνό/ντυμένο και, σε σχέση με το σώμα, εντός/εκτός. Σημαίνει ακόμη ότι το άτομο που κάνει στο σώμα του τατουάζ μπορεί να θεωρηθεί ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο της τροποποιητικής διαδικασίας, εργάτης και πρώτη ύλη και –τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό– «καλλιτέχνης και [...] έργο τέχνης» (Falk, 1995: 99).⁷

Και το πέρσιγκκ, το οποίο σημαίνει διείσδυση στο σώμα αδρανών ουσιών που μπορεί κατόπιν να γίνουν –με έναν απτό τρόπο– μέρος του σώματος, μπορεί να πει κανείς ότι αμφισβητεί διακρίσεις όπως οργανικό/άνοργανο, σώμα/τεχνολογία, φυσικό/τεχνητό (Wilson, 1990: 243· Falk, 1995: 99). Και στις δύο περιπτώσεις, ως «ύλη εκτός τόπου» (Douglas, 1984: 36), μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το τατουάζ και το πέρσιγκκ απεικονίζουν τη «βρομιά» όπως ορίζεται από τη Mary Douglas, και η ανησυχητική τους επίδραση, με αυτή την έννοια, επιτρέπει να ερμηνευτεί η ισχυρή αποστροφή που συνήθως προκαλούν στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού καθώς και ο λόγος που «συλλαμβάνονται ευρέως ως βεβήλωση της σάρκας» (Falk, 1995: 100· βλ. επίσης Grosz, 1994: 192· Lupton, 1995: 110· Wilson, 1995: 249).⁸ Όπως υπογραμμίζει η Elizabeth Grosz, «βρομιά» για την Douglas είναι οτιδήποτε «δεν βρίσκεται στη σωστή του θέση, ό,τι [...] διαταράσσει ή αναστατώνει την τάξη» και με τον τρόπο αυτό «σηματοδοτεί μια κατάσταση πιθανού κινδύνου για κοινωνικά και ατομικά συστήματα» (Grosz, 1994: 192).

Όσον αφορά συγκεκριμένες μορφές σύγχρονου τατουάζ και πέρσιγκκ, πολύ περισσότερο σε σύγκριση με το τατουάζ και το πέρσιγκκ γενικώς, θα πρέπει επίσης να σημειώσει κανείς ότι η αυξανόμενη δημοτικότητα των τεχνοτροπιών σωματικής τροποποίησης που απορρέουν από μη δυτικούς πολιτισμούς μπορεί να σηματοδοτεί κάτι περισσότερο από την απλή απόρριψη των σύγχρονων κανο-

νιστικών προτύπων εμφάνισης ή την υπονόμηση ορισμένων διχοτομιών-κλειδιά, όπως περιγράφηκε σε γενικές γραμμές παραπάνω. Για πολλά από τα εμπλεκόμενα σε αυτές τις πρακτικές άτομα, και ειδικά για εκείνα που θα μπορούσαν να αποκληθούν «μοντέρνοι πρωτόγονοι», η υιοθέτηση μοτίβων τατουάζ και πέρσιγγων ιθαγενών μπορεί να ερμηνευτεί ως σιωπηρή απόρριψη των σύγχρονων πολιτισμικών αξιών, η οποία υποδηλώνεται από την επιθυμία να ταυτιστούν, και να φαίνεται ότι ταυτίζονται, με τις αξίες και πεποιθήσεις που φαινομενικά συνδέονται με προνεωτερικούς ευρωπαϊκούς, πολυνησιακούς και/ή βορειοαμερικανικούς πολιτισμούς (βλ., για παράδειγμα, Levi Strauss, 1989: 158· Musafar, 1989, 9). Για παράδειγμα, μια γυναίκα με πλήθος τατουάζ υπογράμμισε ότι το σχέδιο με τα φτερά που είχε αντικατόπτριζε το θαυμασμό της για τον «πολιτισμό των αυτόχθονων Αμερικανών» και την «απογοήτευσή της για το δρόμο τον οποίο τραβάει ο κόσμος σήμερα», ενώ κάποιος άνδρας με πολλά τατουάζ αλλά λίγα πέρσιγγα μου είπε ότι «η αιτία που με έκανε να φτιάξω τατουάζ *τράιμπολ* είναι στην πραγματικότητα η συμπάθεια προς τις κοινωνίες των φυλών και προς κάποιους από τους απλούστερους τρόπους σκέψης που έχουν».

Για άλλη μια φορά όμως, η θέση αυτή δεν είναι χωρίς αμφισημίες. Όπως υπογραμμίζουν οι Mascia-Lees και Sharpe σε σχέση με τη χρήση της ιαπωνικής εικονοποιίας στην κινηματογραφική ταινία *Τατουάζ*, «αυτή η χρήση της Ανατολής σε μια ναϊφ ιδεολογία αυθεντικότητας αποτελεί μέρος της ίδιας παράδοσης της Δύσης που έχει κατασκευάσει “την Ανατολή” ως το εξωτικό» (Mascia-Lees και Sharpe, 1992β: 154). Το «νεο-φυλετικό» [*«neo-tribal»*] τατουάζ μπορεί, αντί για απεικόνιση ενός απλού και ανεπιφύλακτου ύμνου προς τον μη δυτικό πολιτισμό, να θεωρηθεί μια μορφή πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, ένα είδος διαρπαγής άλλων πολιτισμών που ενισχύει την αντίληψη του μη δυτικού ως «άλλου». Η οικειοποίηση τεχνικών και εικονοποιίας από ένα παγκόσμιο άλμπουμ με σχέδια και διαδικασίες θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι απεικονίζει μόλις κάτι παραπάνω από τη συνεχιζόμενη ενσωμάτωση «του εξωτικού» στο «σούπερ μάρκετ των στίλ» (Polhemus, 1995· βλ. επίσης Craik, 1994: 25· Steele, 1996: 160-1). Σύμφωνα με τη Virginia Eubanks, «ο “Μοντέρνος Πριμιτιβισμός” είναι ο πολυπολιτισμός της Μπένετον, ο φιλελευθερισμός τού “θα ήθελα να αγοράσω σε όλο τον κόσμο μια κόκα κόλα”, η αδελφότητα της κατανάλωσης» (Eubanks, 1996: 87· βλ., επίσης, Klesse, 1997· Pitts, 1998).

Για την Eubanks, η ναϊφ προσφυγή του Μοντέρνου Πριμιτιβισμού σε έναν «αυθεντικό», μη δυτικό Άλλο είναι προβληματική, εν μέρει επειδή στηρίζεται «στην αντίληψη της Μιας Ιστορίας, εκείνης της Δύσης, που εξουδετερώνει και

καταστρέφει την Εδέμ που είναι ο υπόλοιπος κόσμος» (Eubanks, 1996: 76). Το κίνημα αυτό μπορεί επίσης να επικριθεί και για την ουσιοκρατία του, καθώς ισχυρισμοί που περιέχονται σε κείμενα-κλειδιά της υποκοουλτούρας δηλώνουν, για παράδειγμα, πως το σύγχρονο τατουάζ και πέρσιנגκ απεικονίζει την «επιστροφή του καταπιεσμένου πρωτόγονου» (Dery, 1996: 278· η έμφαση στο πρωτότυπο).

Αν και αυτές οι κριτικές είναι έγκυρες, ένα-δυο επιπρόσθετα σημεία θα πρέπει ωστόσο να επισημανθούν. Κατά πρώτον, η πλειονότητα των ατόμων που επιλέγουν σήμερα να τροποποιήσουν το σώμα τους δεν συμμερίζεται απαραίτητα τις απόψεις που έχουν κάποιες μορφές-κλειδιά, όπως ο Fakir Musafar (βλ., για παράδειγμα, Musafar, 1989).⁹ [...]

Υπάρχουν λοιπόν σημαντικές αμφισημίες σχετικά με την αντίληψη του τατουάζ και του πέρσιנגκ ως *per se* ανθιστάμενων ή ανατρεπτικών. Πριν συνεχίσουμε για να εξετάσουμε το τατουάζ και το πέρσιנגκ σε σχέση με ζητήματα που αφορούν το κοινωνικό φύλο, αξίζει τον κόπο να σημειώσουμε και την έννοια υπό την οποία τα τατουάζ και τα πέρσιנגκ, ειδικά αυτά που γίνονται σε περιοχές εύκολα ορατές, θα μπορούσαν να προσεγγιστούν αφενός ως ανθιστάμενα σε κανονικοποιημένες μορφές εμφάνισης και αφετέρου ως μορφή αυτοπεριορισμού (π.χ., αποκλείοντας το άτομο από ορισμένες επαγγελματικές προσδοκίες ή άλλες μορφές κοινωνικής αλληλόδρασης). Όπως και πριν όμως, το σημείο αυτό εξακολουθεί να διατηρεί κάποια αμφισημία καθώς τέτοια αυτο-επιβαλλόμενα όρια μπορούν να θεωρηθούν και ένας τρόπος να πάρει κάποιος τον έλεγχο της κατάστασής του. Ο Dick Hebidge, για παράδειγμα, αναφέρεται στο τατουάζ στο πρόσωπο ως έναν τρόπο «να βγάλεις τον εαυτό σου εκτός πριν το κάνουν Αυτοί για σένα» (Hebidge, 1988: 32· η έμφαση έχει προστεθεί· βλ. επίσης Seaton, 1987: 21), ενώ στο μυθιστόρημά του *Το θαύμα του ρόδου*, ο Ζαν Ζενέ σημειώνει ότι «τον παλιό καιρό, στη γαλέρα, οι πειρατές είχαν εκείνα τα τρομακτικά στολίδια σε ολόκληρο το κορμί τους, με αποτέλεσμα η ζωή τους στην κοινωνία να τους έχει γίνει αδύνατη. Έχοντας επιθυμήσει οι ίδιοι να γίνει κάτι τέτοιο αδύνατο, υπέφεραν λιγότερο από τη σκληρότητα της μοίρας. Την επιδίωξαν, περιόρισαν το σύμπαν τους στο χώρο του και την παρηγοριά του. [...]

Με αυτή την έννοια, η μονιμότητα των τατουάζ είναι σημαντική και μας βοηθάει να εξηγήσουμε τη δημοτικότητά τους ως τρόπο σταθεροποίησης ή αγκύρωσης του εαυτού στην ύστερη, προχωρημένη ή μετα-νεωτερικότητα (Blanchard, 1994: 296· Mellor και Shilling, 1997: 61· βλ. επίσης Sweetman, υπό έκδοση), β), αλλά και υπογραμμίζοντας εξίσου τα όρια τα οποία το ίδιο το άτομο που κάνει τατουάζ επιβάλλει σε περαιτέρω προσπάθειες να επανεξετάσει ανα-

στοχαστικά την αίσθηση που έχει για τον εαυτό του μέσω της προσοχής στην επιφάνεια του σώματος. Συνεντεύξεις με διάφορα νεαρά άτομα που έχουν τροποποιήσει το σώμα τους υποδηλώνουν ότι αυτή είναι μία από τις κύριες αιτίες για την αυξανόμενη δημοτικότητα του *πίρσιγκ* σε σχέση με το τατουάζ: στις περισσότερες περιπτώσεις *πίρσιγκ*, από τη στιγμή που αφαιρεθεί το κόσμημα τα ίχνη που μένουν είναι ελάχιστα.¹⁰ [...]

Τατουάζ, *πίρσιγκ* και κοινωνικό φύλο

Πηγαίνοντας τώρα στα ζητήματα του κοινωνικού φύλου, ενώ μπορεί κανείς να πει ότι όλα τα τατουάζ και *πίρσιγκ* αντιστέκονται σε κάποιο βαθμό στα σύγχρονα κανονιστικά πρότυπα εμφάνισης, οι κυρίαρχα ανδρικές συνδηλώσεις του τατουάζ στον δυτικό πολιτισμό σημαίνουν ότι μπορεί επίσης να υποστηρίξει πως ορισμένες μορφές τατουάζ ενισχύουν, αντί να υπονομεύουν, τις παραδοσιακές διακρίσεις σχετικά με το κοινωνικό φύλο, αν και με τρόπο ταξικά ειδοποιό. Αυτό ίσως ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των «παραδοσιακών» σχεδίων που χαρακτηρίζουν το «Διεθνές Λαϊκό Στιλ» (Rubin, 1988), καθώς οι ανδρικές συνδηλώσεις του τατουάζ γενικά επιτείνονται στην περίπτωση των «μάτσο μοτίβων», όπως οι πάνθηρες ή οι αετοί που ζωγραφίζονται στο δικάφαλο ή στο μπράτσο. Ακολουθώντας την Grosz, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τέτοιες μορφές τατουάζ «χρησιμοποιούνται αντιθετικά για να παραγάγουν ανδρικά σώματα ως ρωμαλέα [και] δυνατά [...] σε σχέση με την παθητική [και] αδύναμη [...] σωματική δομή των γυναικών» (Grosz, 1990: 73· βλ. επίσης Seaton, 1987: 20). [...]

Με τα παραπάνω ωστόσο δεν υπονοούμε ότι όλα τα ανδρικά τατουάζ ενισχύουν αντί να υπονομεύουν τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί ανδρισμού. Η υπερβολική οικειοποίηση «παραδοσιακών» μοτίβων τατουάζ στην ομοφυλοφιλική εικονογραφία, για παράδειγμα, μπορεί να ερμηνευτεί ως μια ειρωνική κίνηση, ως μια παρωδία του ετεροφυλοφιλικού ανδρισμού που ανατρέπει και υπονομεύει τους συμβατικούς συνειρμούς και τις συνδηλώσεις αυτού του συγκεκριμένου τύπου σωματικής τροποποίησης. Μια τέτοια ανάγνωση υπονοείται σαφώς από μια σειρά πρόσφατων διαφημίσεων για τα προϊόντα του Ζαν-Πολ Γκοτιέ, μία από τις οποίες (για το άρωμα *La Male*) παρουσιάζει δύο ναύτες με τατουάζ και ιδιαίτερα ερωτικό στιλ που ανταγωνίζονται σε ένα μπρα ντε φερ πάνω από ένα μπουκαλάκι του εν λόγω αρώματος (*Guardian*, 4.5.1996) και, ενώ ορισμένοι ομοφυλόφιλοι από τους οποίους πήρα συνέντευξη προτιμούσαν τολμηρά «τράιμπαλ»

σχέδια που θα μπορούσαν να περιγραφούν ως «υπερ-αρρενωπά» από την άποψη της επίδρασής τους στη συνολική εμφάνιση των ατόμων που τα φέρουν στο σώμα τους, άλλοι επέλεξαν ρητά ομοφυλοφιλικά σχέδια ή παραλλαγές-παρωδίες των τυποποιημένων μοτίβων. Ένας συνεντευξιαζόμενος με εξαιρετικά πολλά τατουάζ και πέρσιγκ, για παράδειγμα, είχε αποκτήσει πρόσφατα ένα μεγάλο πάνθηρα πάνω στο μηρό του, ένα κλασικό σχέδιο από κάθε άποψη, τον οποίο όμως είχε χρωματίσει ροζ αντί για το τυποποιημένο μαύρο, ανατρέποντας έτσι τους κατά τα άλλα μάτσο συνειρμούς που προκαλεί αυτό το μοτίβο.

Αξίζει επίσης να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι παρά τις κυρίαρχα ανδρικές συνδηλώσεις του δυτικού τατουάζ, μπορεί σε κάποιο βαθμό να περιγραφεί ως ανατρεπτικό των αντιλήψεων της *μεσαίας τάξης* περί ανδρισμού, δεδομένου του γυναικείου χαρακτήρα που απέκτησαν τα στολίδια και τα κοσμήματα ο οποίος ισχυροποιήθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα (Sawchuk, 1987: 64· Ewen, 1988: 129· Tseelon, 1995). Όλα τα τατουάζ μπορούν να θεωρηθούν ανορθολογική ή «εξω-ορθολογική» –και ως εκ τούτου «γυναικεία»– διακόσμηση όταν τα εξετάσει κανείς από την προοπτική της ορθολογικής, ωφελμιστικής αισθητικής που αναπτύχθηκε, μεταξύ άλλων, από κριτικούς σχεδίου όπως ο Adolf Loos στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Πράγματι, ο ίδιος ο Loos ήταν ρητά επικριτικός για το τατουάζ, το οποίο –όπως ο Τσέζαρε Λομπρόζο (Lombroso, 1896)– θεωρούσε αταβιστικό και σημάδι είτε πολιτισμικής κατωτερότητας όταν γίνεται σε μη δυτικά συμφραζόμενα, είτε εκφυλισμού και εγκληματικότητας, όταν γίνεται στη Δύση (Ewen, 1988: 127-129). Έτσι, μπορούμε να δούμε το τατουάζ ως «ταξική», «φυλετική» και έμφυλη πρακτική, με τις ανδρικές συνδηλώσεις του να διαψεύδουν τη σύνδεση με τον εκθηλυμένο «άλλο» (βλ. Guest, 1992).

Παρ' όλους αυτούς τους συλλογισμούς, το ανδρικό *μπόντι πέρσιγκ* αντιστέκεται ίσως με λιγότερο διφορούμενο τρόπο στα σύγχρονα κανονιστικά πρότυπα ανδρισμού σε σχέση με το τατουάζ, εν μέρει λόγω των σεξουαλικών χρήσεων και συνδηλώσεών του, αλλά και λόγω των κυρίαρχα θηλυκών συνδηλώσεων που έχουν όλα τα είδη των κοσμημάτων στον δυτικό πολιτισμό. Ορισμένες μορφές πέρσιγκ ωστόσο αντιστέκονται σαφώς περισσότερο στα ανδροποιημένα κανονιστικά πρότυπα απ' ό,τι άλλες. Όποια κι αν είναι τα δυνάμει παραβατικά αποτελέσματά του (Sweetman, υπό έκδοση), α), το πέρσιγκ στα ανδρικά γεννητικά όργανα, για παράδειγμα, μπορεί να πει κανείς ότι επαναδιακηρύσσει σε *συμβολικό επίπεδο* τη σημασία της συγκεκριμένης ζώνης του προσανατολισμένου στο φαλλό σώματος, στην οποία έχει δοθεί η μεγαλύτερη αξία. Από την άλλη πλευ-

ρά μπορούμε να πούμε ότι το πέρσινγκ στις θηλές και τον αφαλό όχι μόνο συνεπάγεται μια επαναχαρτογράφηση της «ερωτογενούς ευαισθησίας» του σώματος (Grosz, 1994: 139) αλλά και υπογραμμίζει συμβολικά ή επισύρει την προσοχή στα «θηλυκά» μέρη του σώματος, τα οποία σε αντίθετη περίπτωση θα παρέμεναν «φαλλικά αποεπενδυμένα» (1994: 201). [...]

Όπως σημειώνει περαιτέρω η DeMello, τα τατουάζ των γυναικών μπορούν να θεωρηθούν ότι αντιστέκονται στο βαθμό που δρουν ως μέσο ελέγχου του βλέμματος εκείνου που κοιτάζει, «αναγκάζοντας τους άνδρες (και τις γυναίκες) να κοιτάζουν το σώμα τους με τρόπο που τους κρατάει υπό έλεγχο» (DeMello, 1995: 74· βλ. επίσης Blanchard, 1994: 294-5). [...]

Για άλλη μια φορά όμως υπάρχουν δυσκολίες στο να περιγραφεί το τατουάζ στις γυναίκες ως ανατρεπτικό ή ανθιστάμενο χωρίς περαιτέρω επιφυλάξεις. Πρώτα απ' όλα, ενώ πολλές σύγχρονες γυναίκες που τροποποιούν το σώμα τους επιλέγουν σχέδια που γενικά φέρουν ανδρικές συνδηλώσεις, εξίσου πολλές δεν το κάνουν και προτιμούν μοτίβα που θεωρούνται σαφώς είτε «ουδέτερα» ως προς το κοινωνικό φύλο είτε «γυναικεία». Σε αυτά περιλαμβάνονται τα παραδοσιακά τριαντάφυλλα και οι πεταλούδες του «Διεθνούς Λαϊκού Στιλ» (Rubin, 1988), καθώς και σύγχρονα σχέδια που έχουν την τάση να είναι πιο «φανταχτερά» από εκείνα που προτιμούν οι περισσότεροι άνδρες που κάνουν τατουάζ.

Πράγματι, οι περισσότερες από τις γυναίκες με τατουάζ με τις οποίες συνομίλησα για το σκοπό αυτής της μελέτης έκαναν σαφή διάκριση ανάμεσα σε ανδρικά και σε γυναικεία σχέδια, και μια νεαρή εργαζόμενη στην κοινότητα, με λίγα τατουάζ και πέρσινγκ, περιέγραψε το σχέδιο με το φτερό που είχε στην πλάτη της ως εξής:

Δεν είναι γυναικείο σύμβολο αλλά σίγουρα δεν είναι ούτε ανδρικό. Ενώ ένα τριαντάφυλλο σίγουρα θα ήταν κάτι που θα το θεωρούσα γυναικείο. Αλλά επειδή με βοήθησε με την αυτοπεποίθησή μου και με βοήθησε να βλέπω την εικόνα του σώματός μου κάπως καλύτερη απ' ό,τι ήταν, νομίζω ότι μάλλον έχει βοηθήσει τη θηλυκότητά μου αντί να την εμποδίσει ή στιδήποτε άλλο.

Όπως δείχνει αυτό το παράθεμα, μία επιπλέον δυσκολία στο να περιγραφούν τα γυναικεία τατουάζ ως *per se* ανθιστάμενα είναι ότι παρόλο που μπορεί να τα δει κανείς ως μέσα ενδυνάμωσης, ως μια μορφή εγγραφής στον εαυτό που έχει ως συνέπεια η γυναίκα να διεκδικεί τον έλεγχο στο σώμα της, συχνά η γυναίκα επιζητεί ή απολαμβάνει τέτοια σημάδια όχι ως μέσο υπονόμησης των ηγεμονικών

αντιλήψεων περί θηλυκότητας αλλά για να μειώνει ή για να συγκαλύπτει διακριτές ατέλειες σε σχέση με αυτό το ηγεμονικό ιδεώδες.

Όπως και στην περίπτωση ανδρών συνομιλητών μου, αν και αρκετές από τις γυναίκες που έχουν τροποποιήσει το σώμα τους μου μίλησαν για την αυξημένη αυτοπεποίθησή τους λόγω του τατουάζ ή του πέρσινγκ, εξίσου πολλές αναφέρθηκαν στη βελτιωμένη εικόνα του σώματός τους μιλώντας στο παρακάτω πλαίσιο:

Σου δίνει επίσης το κάτι παραπάνω, έτσι... δεν χρειάζεται να ανησυχείς... τόσο πολύ που δεν έχεις το φιδίσιο κορμί της *κατ-γούμαν*, αν καταλαβαίνεις τι εννοώ. Επειδή... ξέρεις, οι άνθρωποι έχουν κάτι άλλο να κοιτάνε, κι έτσι δεν κοιτάνε το σώμα σου.

Όπως λοιπόν υπογραμμίζει η DeMello, «θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, σε αντίθεση με την ενδυνάμωση των γυναικών, το τατουάζ συμβάλλει στην περαιτέρω αντικειμενοποίησή τους μέσα σε μια κοινωνία που κυριαρχείται από τους άνδρες. Πολλές γυναίκες ισχυρίζονται ότι το πρωταρχικό τους κίνητρο για να κάνουν τατουάζ είναι να γίνουν πιο όμορφες ή σέξι. Αν και όλο και περισσότερες γυναίκες έχουν τατουάζ, πολλές εξακολουθούν να κάνουν μόνο σαφώς "γυναικεία" τατουάζ, έτσι ώστε η θηλυκότητά τους (ή η ετεροφυλοφιλία τους) να μη διακυβεύεται» (DeMello, 1995: 76-77).

Δύο επιπρόσθετα προβλήματα, όσον αφορά την περιγραφή του γυναικείου τατουάζ και πέρσινγκ ως αναμφισβήτητα ανθιστάμενου ή ανατρεπτικού, είναι, πρώτον, ο τρόπος με τον οποίο, αντί να επιτρέπουν στην εν λόγω γυναίκα να «ελέγχει το βλέμμα του θεατή», μπορεί αντίθετα να συμβάλλουν στο να επιδεικνύει το σώμα της ως αντικείμενο ηδονοβλεπτικής γοητείας (DeMello, 1995: 77). Έχει ενδιαφέρον η παρατήρηση του Robert Bogdan ότι μέρος της έλξης που ασκούσαν οι γυναίκες με τατουάζ στα θεάματα με τέρατα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα «οφείλεται στο ότι, για να δείξουν τα τατουάζ τους, ήταν υποχρεωμένες να εκθέσουν δημοσίως μέρη του σώματός τους [...] με τρόπο που σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση θα χαρακτηριζόταν ασέλγεια αν όχι παρανομία» (Bogdan, 1988: 251). Αν και αυτή η αίσθηση παρανομίας δεν ισχύει πλέον, και παρόλο που νομίζω ότι είναι κάπως προβληματικό να κάνει κανείς συγκρίσεις ανάμεσα στις σύγχρονες συνεδρίες για τατουάζ και τα «δέκα σε ένα» θεάματα του παρελθόντος, η δική μου παρατήρηση τέτοιων συναθροίσεων στο Ηνωμένο Βασίλειο επιβεβαιώνει την άποψη της DeMello ότι η έκθεση της (γυναικείας) σάρκας παραμένει ένα ισχυρό σημείο έλξης για πολλούς (άρρενες) φανατικούς του τατουάζ σήμερα (DeMello, 1995: 77).

Δεύτερον, όποιες κι αν είναι οι προθέσεις της γυναίκας που κάνει τατουάζ ή πέρσινγκ ως συγγραφέα του δικού της σωματοποιημένου κειμένου, θα είναι ανίκανη να ελέγξει τις αναγνώσεις ή τις ερμηνείες που αποδίδονται στα σημάδια του σώματός της από το θεατή. Όπως σημειώνει η Elizabeth Seaton σχετικά με το τατουάζ, «το [...] τατουάζ ζωντανεύει όχι μόνο από την κίνηση του δέρματος ή την ένταση των αντιφάσεων που σωματοποιεί, αλλά και από το ενεργό βλέμμα του θεατή· ένα βλέμμα που δεν προσλαμβάνει μόνο παθητικά εκείνο που προβάλλεται αλλά και συμβάλλει ενεργά σε αυτό που ήδη υπάρχει» (Seaton, 1987: 21).¹¹

[...] Με άλλα λόγια, ο χαρακτηρισμός των σύγχρονων τροποποιητών του σώματός τους από την άποψη των υποτιθέμενων χαρακτηριστικών τους γνωρισμάτων ή της σεξουαλικότητάς τους, απεικονίζει παραστατικά το πώς η ανάγνωση, η οποία ήταν στις προθέσεις του ατόμου με τατουάζ ή πέρσινγκ, μπορεί να αγνοηθεί, να παραβλεφθεί ή απλώς να μην αναγνωριστεί από εκείνους που πρόθεσή τους είναι να τους στριμώξουν σε κάποια συγκεκριμένη «κατηγορία ταυτότητας».

Παραδόξως ίσως το γεγονός αυτό υπονοεί ότι μπορεί να είναι πιο ανθιστάμενο ή ανατρεπτικό για τις γυναίκες να «μπερδεύουν και να ταιριάζουν» τατουάζ και πέρσινγκ με τυπικά γυναικεία ρούχα, για παράδειγμα, παρά να αναλαμβάνουν μια συνολική μεταμόρφωση η οποία, παρόλο που μπορεί φαινομενικά να είναι πιο ριζική, επιτρέπει παρ' όλα αυτά στον παρατηρητή να στριμώξει το συγκεκριμένο άτομο που έχει τροποποιήσει το σώμα του σε μια εύκολα αφομοιώσιμη νησίδα. Διάφοροι συγγραφείς έχουν υπογραμμίσει πρόσφατα την ισχύ της αμφισημίας ή των πράξεων «που αμφισβητούν τις πρακτικές που έχουμε για την ανάγνωση και οι οποίες μας κάνουν να αισθανόμαστε αβέβαιοι για το πώς να διαβάσουμε» (Butler, 1994: 38· η έμφαση έχει προστεθεί· βλ. επίσης Sawchuk, 1987: 75). Ταυτόχρονα όμως το σημείο αυτό εντείνει τη συνολική δυσκολία να αξιολογηθεί το ανατρεπτικό ή αντιστασιακό δυναμικό οποιασδήποτε μορφής τροποποίησης του σώματος απομονωμένα, όταν ο τρόπος που θα διαβαστεί εξαρτάται εν μέρει από τη συνολική εμφάνιση του ατόμου με τατουάζ ή πέρσινγκ —ή από τη συνταγματική σχέση ανάμεσα στο τατουάζ ή το πέρσινγκ και σε εκείνα τα άλλα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν στην εμφάνιση του ατόμου που έχει τροποποιήσει το σώμα του ως συνόλου—, αλλά επίσης και από τη στάση που ο παρατηρητής προσπαθεί να επιβάλει στο εν λόγω σωματικό σύνολο (Simon-Miller, 1985: 73).

Ένα επιπλέον αλλά σχετικό θέμα είναι ότι το ανατρεπτικό ή αντιστασιακό δυναμικό τέτοιων μορφών σωματικής τροποποίησης —όπως και κάθε άλλης πλευράς της εμφάνισης του ατόμου— εξαρτάται επίσης και από τα συμφραζόμενα εντός των οποίων εκτίθεται δημόσια (Gamman και Makinen, 1994: 65). [...]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όσον αφορά την αστυνομία, για παράδειγμα, το «An inside job» του Malcolm Young υποστηρίζει ότι «η ίδια η ιδέα του "τατουάζ" εξομοιώνεται» με το εγκληματικό (Young, 1991: 160), ενώ ο αρθρογράφος Theodore Dalrymple ισχυριζόταν πρόσφατα στην εφημερίδα *The Sunday Times* ότι η συνάφεια τατουάζ και εγκληματικότητας «είναι τόσο ισχυρή που υποπεύεται κανείς ότι οι διαρρήξεις, οι κλοπές και οι επιθέσεις προκαλούνται από κάποιον ιό μακράς δράσεως που εγκαθίσταται στον εγκέφαλο, έχοντας εισβάλει στο σώμα μέσω της βελόνας του τατουάζ» (Dalrymple, 1995: 3). Λιγότερο κατηγορηματικά, όταν έδειχνα τις φωτογραφίες της έρευνάς μου σε συναδέλφους και σε άλλους, άκουγα συχνά σχόλια όπως: «Δεν θα ήθελα να τους συναντήσω μια σκοτεινή νύχτα» και «Γιατί να κάνει κάποιος, οποιοσδήποτε κάτι τέτοιο στον εαυτό του;»

2. Η στροφή στο σώμα αντικατοπτρίζει επίσης ευρύτερες ανησυχίες, καθώς και την αίσθηση, για παράδειγμα, ότι, αν δεν μπορούμε να ελέγχουμε το εξωτερικό μας περιβάλλον, μπορούμε τουλάχιστον να ασκήσουμε κάποιον έλεγχο «στο μέγεθος, στο σχήμα και την εμφάνιση» του σώματός μας (Shilling, 1993: 7). Έχει ενισχυθεί επιπλέον από την αυξανόμενη ικανότητά μας να χειριζόμαστε το σώμα με τη βοήθεια τεχνολογικών και άλλων μέσων, καθώς και από την αυξανόμενη σημασία του σώματος ως «φορέα συμβολικής αξίας» στο πλαίσιο της σύγχρονης καταναλωτικής κοινωνίας (1993: 3).

3. Όπως και οι μορφές «σωματικού σχεδιάσματος» που εξετάζει ο Chris Shilling, για παράδειγμα, το τατουάζ και το πέρσινγκ έχουν ως αποτέλεσμα ότι μετασχηματίζουν τις εξωτερικές επιφάνειες του σώματος «σύμφωνα με τα σχέδια του ιδιοκτήτη του» και μπορούν επίσης να επιτρέψουν ένα «συνολικό μετασχηματισμό» του σώματος σύμφωνα με αυτά τα σχέδια (Shilling, 1993: 3). Συγκρινόμενα με την παραδοσιακή τροποποίηση του σώματος σε μη δυτικά συμφραζόμενα, το σύγχρονο τατουάζ και το πέρσινγκ αποτελούν πολύ πιο εξοτομικευμένες πρακτικές από τις οποίες οι εμπλεκόμενοι έλκονται, κατά το μεγαλύτερο μέρος, ως αποτέλεσμα ατομικής επιλογής μάλλον παρά εξαιτίας συμμόρφωσης σε καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφοράς που συνδέονται είτε με θρησκευτικές πεποιθήσεις είτε με την παράδοση, με την ευρύτερη έννοια.

4. Για πιο κριτικές αποτιμήσεις του γυναικείου μπόντι μιλντινγκ, οι οποίες διατυπώνουν μια σειρά από αμφισβησίες γύρω από αυτή την πρακτική και είναι παρόμοιες με αυτές που εξετάζει αυτό το άρθρο σε σχέση με το τατουάζ και το πέρσινγκ, βλ. St. Martin και Gavey (1996), Mansfield και McGinn (1993). Βλ. επίσης Tate (1999).

5. Το κεφάλαιο αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης μελέτης σχετικά με τη σύγχρονη τροπο-

ποίηση του σώματος, για την οποία έγιναν ημι-δομημένες, σε βάθος συνεντεύξεις με 35 πληροφοριοδότες με τατουάζ και/ή πέρσινγκ, καθώς και με αρκετούς επαγγελματίες που κάνουν τατουάζ και πέρσινγκ. Η μελέτη επίσης στηρίζεται σε παρατηρήσεις που έγιναν σε μια σειρά από συνεδρίες τατουάζ και σε στούντιο τατουάζ και/ή πέρσινγκ, καθώς και στην ανάλυση της λαϊκής φιλολογίας σχετικά με τις εν λόγω σωματικές τροποποιήσεις.

15 από τα 35 άτομα με τατουάζ και/ή πέρσινγκ ήταν γυναίκες· οι ηλικίες κυμαίνονταν από 19 έως 40 για τις γυναίκες και από 20 έως 60 για τους άνδρες. Η μέση ηλικία για την κάθε ομάδα ήταν 24 και 32 αντίστοιχα. Η επαγγελματική απασχόληση κυμαινόταν, από άνεργους και φοιτητές έως αναλυτές πιστώσεων, αξιωματικούς τοπικών κυβερνήσεων και διευθυντές επιχειρήσεων. Γύρω στο 40% των γυναικών και το 70% των ανδρών είχαν εκτεταμένα τατουάζ και/ή πέρσινγκ, είχαν δηλαδή τρεις ή περισσότερες από οποιαδήποτε μορφή σωματικής τροποποίησης. Αυτός ωστόσο είναι ένας αρκετά χαλαρός ορισμός: αρκετά τυποποιημένα πέρσινγκ στα αυτιά, για παράδειγμα, δεν τοποθετούν κάποιον στην κατηγορία του εκτεταμένου πέρσινγκ, ενώ κάποιος με ένα και μοναδικό τατουάζ που καλύπτει ολόκληρη την πλάτη του εντάσσεται σίγουρα σε αυτή την κατηγορία.

6. Όπως σημειώνει ο Marc Blanchard, για παράδειγμα, «υπάρχει κάτι στο τατουάζ που ξεφεύγει από τη ροή της εμπορευματοποίησης» (Blanchard, 1994: 292· η έμφαση έχει προστεθεί). Το τατουάζ παραμένει «χειροτεχνικό» επειδή, ενώ τα σχέδιά του μπορεί να παράγονται μαζί, «η αναπαραγωγή του τατουάζ [είναι] ενδοχρημική στην τοποθέτησή του πάνω στο σώμα του συγκεκριμένου υποκειμένου» (1994: 292). Σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ζήτηση για μοναδικά, *επί παραγγελία* σχέδια, τέτοιοι παράγοντες περιορίζουν «την πιθανότητα η σχέση ανάμεσα στον παραγωγό (αυτόν που κατασκευάζει το τατουάζ) και τον καταναλωτή (εκείνον που το δέχεται) να υπόκειται πλήρως στους νόμους της αγοράς. Ως προς αυτό το σημείο, τουλάχιστον επί του παρόντος και περιμένοντας να δούμε αλυσίδες κέντρων τατουάζ κατά το πρότυπο των αλυσίδων ινστιτούτων καλλονής, το σύγχρονο σώμα με τατουάζ παραμένει ένα προκαπιταλιστικό σώμα» (Blanchard, 1994: 292· η έμφαση έχει προστεθεί).

Αν και δεν περιγράφει το σώμα του ως προκαπιταλιστικό, τουλάχιστον ένα από τα άτομα από τα οποία πήρα συνέντευξη φαίνεται πως είχε ως κίνητρο για να κάνει τατουάζ αυτούς ακριβώς τους λόγους. Μιλώντας πρώτα για τη σχέση του με τον κατασκευαστή του τατουάζ, υπογράμμισε: «ήταν μάλλον σαν να δουλεύαμε μαζί παρά σαν να πήγαινα απλώς να μου φτιάξουν κάτι. Πράγμα που είναι έτσι [...] όπως είναι η ζωή σήμερα· πας απλώς [...] γι' αυτό που θέλεις και σου το φτιάχνουν. Και κάποιος άλλος μπορεί να πάρει ακριβώς το ίδιο πράγμα. Οι πάντες παίρνουν [...] τα ίδια ρούχα, καταλαβαίνεις τι εννοώ; [...] Δεν υπάρχει πια ατομικότητα. [...] Και, κατά κάποιον τρόπο, τα έφτιαξα επειδή ήταν [...] το μοναδικό προσωπικό πράγμα που θα μπορούσα ποτέ να έχω και που ήταν εντελώς δικό μου, που δεν μπορούσε να το έχει κανένας άλλος».

7. Στο τελευταίο σημείο δεν πρέπει να δίνεται υπερβολική έμφαση: όταν εφαρμόζονται τυποποιημένα σχέδια τατουάζ ή πέρσινγκ, το άτομο με τατουάζ ή πέρσινγκ παίζει μικρό ρόλο σε αυτό το στάδιο της δημιουργικής διαδικασίας και, εκτός από περιπτώσεις αυτο-τατουάζ ή

αυτο-πίρσινγκ, βασίζεται στη δεξιοτεχνία του κατασκευαστή του τατουάζ ή του πέρσινγκ κατά τη δημιουργία του.

8. Το τατουάζ απαγορεύεται ρητά από τη Βίβλο (Λευιτικόν 19: 28· βλ. Govenar, 1988: 210), και ο Pasi Falk (1995) σημειώνει ότι ο Καντ, λόγου χάρη, πίστευε ότι το «πρωτόγονο» σημάδεμα του σώματος θα θεωρηθεί όμορφο όταν δεν χαράσσεται μόνιμα πάνω στη σάρκα (Falk, 1995: 101). Διάφορα άτομα από τα οποία πήρα συνέντευξη μου είπαν από την πλευρά τους ότι συγγενείς και άλλοι είχαν αντιδράσει αποδοκιμαστικά στο τατουάζ και το πέρσινγκ, όχι απλώς λόγω της αισθητικής τους εικόνας, της μονιμότητάς του ή της διαδικασίας κατασκευής τους, αλλά επειδή θεωρούσαν τέτοιες πρακτικές «αντιχριστιανικές» και/ή «αφύσικες».

9. Για ακαδημαϊκούς σχολιασμούς, βλ. Myers (1992)· Dery (1996)· Eubanks (1996)· Klesse (1997)· Pitts (1998).

10. Αυτό ωστόσο δεν ισχύει για τα «διαστελλόμενα» πέρσινγκ – όταν η διάμετρος του πέρσινγκ διευρύνεται βαθμιαία και, στην περίπτωση πέρσινγκ στα αυτιά, για παράδειγμα, μπορεί να φτάσει τα τρία ή τέσσερα εκατοστά· θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι πολλά τυποποιημένα πέρσινγκ αφήνουν μια μόνιμη ουλή, η έκταση της οποίας εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων, όπως η επιτυχία –ή η αποτυχία– της αρχικής διαδικασίας επούλωσης.

11. Όπως υπογραμμίζει η Susan Bordo, η «“υπονόμηση” των πολιτισμικών παραδοχών [...] δεν είναι κάτι που συμβαίνει μέσα σε ή πάνω σε κάποιο κείμενο. Είναι ένα γεγονός που συντελείται (ή δεν συντελείται) κατά την “ανάγνωση” του κειμένου» (Bordo, 1992: 171· η έμφαση στο πρωτότυπο).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bartky, S.L., «Foucault, femininity and the modernization of patriarchal power», στο I. Diamond και L. Quinby (επιμ.), *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*, Βοστόνη: Northeastern University Press, 1988.
- Bellos, A., «As British as S&M», *Guardian* (6.11.1996).
- Blanchard, M., «Post-bourgeois tattoo: Reflections on skin writing in late capitalist societies», στο Lucien Taylor (επιμ.), *Visualizing Theory: Selected Essays from V.A.R., 1990-1994*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο: Routledge, 1994.
- Bogdan, R., *Freak Show: Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press, 1988.
- Bordo, S., «Postmodern subjects postmodern bodies», *Feminist Studies* 18 (1) (1992): 159-175.
- Butler, J., «Gender as performance: An interview with Judith Butler», *Radical Philosophy* 67 (1994): 32-39.
- Craik, J., *The Face of Fashion: Cultural Studies in Fashion*, Λονδίνο: Routledge, 1994.

- Curry, D., «Decorating the body politic», *New Formations* 19 (1993): 69-82.
- Dalrymple, T., «The way of all criminal flesh», *Sunday Times* (6.8.1995).
- Davis, K., *Reshaping the Female Body: The Dilemma of Cosmetic Surgery*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο: Routledge, 1995.
- Dery, M., *Escape Velocity: Cyberculture at the End of the Century*, Λονδίνο: Hodder & Soughton, 1996.
- DeMello, M., «The carnivalesque body: Women and tattoos», στο *The Drawing Center, Pierced Hearts and True Love: A Century of Drawings for Tattoos*, Νέα Υόρκη/Χονολουλού: The Drawing Center/Hardy Marks Publications, 1995.
- Douglas, M., *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, Λονδίνο: Routledge, 1984 (1966).
- Eubanks, V., «Zones of dither: Writing the postmodern body», *Body and Society* 2 (3) (1996): 73-88.
- Ewen, S., *All Consuming Images: The Politics of Style in Contemporary Culture*, ΗΠΑ: Basic Books, 1988.
- Falk, P., «Written in the flesh», *Body and Society* 1 (1) (1995): 95-105.
- Featherstone, M., «The body in consumer culture», στο M. Featherstone, M. Hepworth και B. Turner (επιμ.), *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Λονδίνο: Sage, 1991.
- Foucault, M., *The History of Sexuality*, τ. 1: «An Introduction», Λονδίνο: Penguin, 1981.
- , «Sexual choice, sexual act: Foucault and homosexuality» (συνέντευξη), στο L. Kritzman (επιμ.), *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture – Interviews and Other Writings, 1977-1984*, Λονδίνο: Routledge, 1988.
- Gamman, L. και Makinen, M., *Female Fetishism: A New Look*, Λονδίνο: Lawrence and Wishart, 1994.
- Giddens, A., *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Κέμπριτζ: Polity Press, 1991.
- Govenar, A., «The variable context of Chicano tattooing», στο A. Rubin (επιμ.), *Marks of Civilization: Artistic Transformations of the Human Body*, Λος Άντζελες: Museum of Cultural History/University of California, LA, 1988.
- Grosz, E., «Inscriptions and body-maps: Representations and the corporeal», στο T. Threadgold και A. Cranny-Francis (επιμ.), *Feminine, Masculine and Representation* (Σίντνεϊ: Allen & Unwin), , 1990.
- , *Volatile Bodies: Towards a Corporeal Feminism*, Μπλουμίγκτον/Ιντιανάπολις: Indiana University Press, 1994.
- Guest, H., «Curiously marked: Tattooing, masculinity, and nationality in eighteenth-century British perceptions of the South Pacific», στο J. Barrell (επιμ.), *Painting and the Politics of Culture*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1992.
- Hebdige, D., *Hiding in the Light: On Images and Things*, Λονδίνο: Routledge, 1988.
- Klesse, C., «The representation of primitivism in a specialised sexual subculture», αδημο-

- σίευτο άρθρο που παρουσιάστηκε στο συνέδριο με θέμα «Body modification», TCS, Nottingham Trent University (Ιούνιος 1997).
- Levi-Strauss, D., «Modern Primitives», στο V. Vale και A. Juno (επιμ.), *Re/Search no. 12: Modern Primitives – An Investigation of Contemporary Adornment and Ritual*, Σαν Φρανσίσκο: Re/Search Publications, 1989.
- Lloyd, M. «Feminism, aerobics and the politics of the body», *Body & Society* 2 (2) (1996): 79-98.
- Lombroso, C. «The savage origin of tattooing», *Popular Science Monthly* (Απρίλιος 1896): 793-803.
- Lupton, D., «The embodied computer/user», *Body & Society* 1 (3-4) (1995): 97-112.
- Mansfield, A. και McGinn, B., «Pumping irony: The muscular and the feminine», στο S. Scott και D. Morgan (επιμ.), *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body*, Λονδίνο: Falmer Press, 1993.
- Mascia-Lees, F.E. και Sharpe, P., «Introduction: Soft-tissue modification and the horror within», στο F.E. Mascia-Lees και P. Sharpe (επιμ.), *Tattoo, Torture, Mutilation, and Adornment: The Denaturalization of the Body in Culture and Text*, Νέα Υόρκη: State University of New York Press, 1992a.
- , «The marked and the un(re)marked: Tattoo and gender in theory and narrative», στο F.E. Mascia-Lees και P. Sharpe, *Tattoo, Torture, Mutilation, and Adornment: The Denaturalization of the Body in Culture and Text*, Νέα Υόρκη: State University of New York Press, 1992β.
- Mellor, P. και Shilling, C., *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*, Λονδίνο: Sage, 1997.
- Musafar, F., «Fakir Musafar» (συνέντευξη), στο V. Vale και A. Juno (επιμ.), *Re/Search no. 12: Modern Primitives – An Investigation of Contemporary Adornment and Ritual*, Σαν Φρανσίσκο: Re/Search Publications, 1989.
- Myers, J., «Nonmainstream body modification: Genital piercing, branding, burning, and cutting», *Journal of Contemporary Ethnography* 21 (3) (1992): 267-306.
- Pitts, V., «Provoking the organic: Representations and resistance in extreme body marking», αδημοσίευτο άρθρο που παρουσιάστηκε στο συνέδριο με θέμα «Making Sense of the Body», BSA Annual Conference, Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου (Απρίλιος 1998).
- Polhemus, T., *Streetstyle: From Sidewalk to Catwalk*, Λονδίνο: Thames and Hudson, 1995.
- Rubin, A., «The tattoo renaissance», στο A. Rubin (επιμ.), *Marks of Civilization: Artistic Transformations of the Human Body*, Λος Άντζελες: Museum of Cultural History/University of California LA, 1988.
- Sanders, C., *Customizing the Body: The Art and Culture of Tattooing*, Φιλαδέλφεια: Temple University Press, 1989.

- Sawchuk, K., «A tale of inscription/fashion statements», στο A. Kroker και M. Kroker (επιμ.), *Body Invaders: Panic Sex in America*, Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1987.
- Seaton, E., «Profaned bodies and purloined looks: The prisoner's tattoo and the researcher's gaze», *Journal of Communications Inquiry* 11 (1987): 17-25.
- Shilling, C., *The Body and Social Theory*, Λονδίνο: Sage, 1993.
- Simon-Miller, F., «Commentary: Signs and cycles in the fashion system», στο M.R. Solomon (επιμ.), *The Psychology of Fashion*, Λέξινγκτον, Μασ.: Lexington Books, 1985.
- St. Martin, L. και Gavey, N., «Women's bodybuilding: Feminist resistance and/or femininity's recuperation?», *Body & Society* 2 (4) (1996): 45-57.
- Steele, V., *Fetish: Fashion, Sex and Power*, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη: Oxford University Press, 1996.
- Sweetman, P., α) «Only skin deep? Tattooing, piercing and the transgressive body», στο M. Aaron (επιμ.), *The Body's Perilous Pleasures*, Εδιμβούργο: Edinburgh University Press (υπό έκδοση).
- , β) «Anchoring the (postmodern) self? Body modification, fashion and identity», *Body & Society* (υπό έκδοση).
- Tate, Shirley, «Making your body your signature: Weight, training and transgressive femininity», στο S. Roseneil και J. Seymour (επιμ.), *Practising Identities, Power and Resistance*, Λονδίνο: St. Martins Press, 1999.
- Tseelon, E., *The Masque of Femininity: The Representation of Woman in Everyday Life*, Λονδίνο: Sage, 1995.
- Tucker, M., «Tattoo: The state of the art», *Artforum* 19 (9) (1981): 42-47.
- Vale, V. και Juno, A., *Re/Search no. 12: Modern Primitives – An Investigation of Contemporary Adornment and Ritual*, Σαν Φρανσίσκο: Re/Search Publications, 1989.
- Wilson, R.W., «Cyber(body)parts: Prosthetic conciousness», *Body & Society* 1 (3-4) (1995): 239-259.
- Young, M., *An Inside Job: Policing and Police Culture in Britain*, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1991.

Μετάφραση: Κώστας Αθανασίου